

Lengauer, Włodzimierz

"Produktivkräfte und
Gesellschaftsformationen in
vorkapitalistischer Zeit", hrsg. von
Joachim Herrmann und Irmgrad
Sellnow, Berlin 1982 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 74/4, 809-810

1983

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

giej obszerniejsze prace na temat historii pojęć ustrojowo-politycznych i prawnych (wolność, prawa obywatelskie, demokracja), a także instytucji społecznych i ustrojowych (monarchia i jej rodzaje, określenia miasta i jego mieszkańców). Pojawiają się więc problemy pierwszej wagi, których studium wymaga ujęć syntetycznych i badań nie tylko z punktu widzenia języka ale rzeczywistości, w której funkcjonują. Tak właśnie ujęte są zagadnienia pojęć *polis* i *polites*, nazw poszczególnych greckich form ustroju i terminów prawnych. Obok tego uwzględniono i kwestie w porównaniu z tymi pierwszymi marginalne, jak termin *techne* i *banaios* oraz terminy oznaczające zawody, grupy zawodowe czy typ zajęć.

W związku z tym i forma opracowań jest różna. Publikacja zawiera krótkie, czysto językowe analizy poszczególnych terminów obok większych prac typu i rozmiarów monografii poświęconych w istocie całym szerokim zjawiskom społecznym. Przykładem pozycji tego typu jest znakomite studium K. Raaflaub, „Zum Freiheitsbegriff der Griechen. Materialien und Untersuchungen zur Bedeutungsentwicklung von *elutheros/eleutheria* in der archaischen und klassischen Zeit” (t. IV s. 180—405). Chyba jednak dobrze się stało, że redakcja pozostawiła autorom tak daleką swobodę. Otrzymaliśmy bowiem zbiór opracowań bardzo różnych ale cennych i nierzadko nowatorskich.

W. L.

Produktivkräfte und Gesellschaftsformationen in vorkapitalistischer Zeit. Herausgegeben von Joachim Herrmann und Irmgard Sellnow, „Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR”, Band 12 Akademie Verlag, Berlin 1982. S. 637.

Tom zawiera 53 studia uczonych z różnych ośrodków (poza NRD są tu autorzy z Anglii, Bułgarii, Francji, Polski, Węgier, Wietnamu i ZSRR), którzy w listopadzie 1978 r. uczestniczyli w międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Starożytnej i Archeologii Akademii Nauk NRD na temat „Rozwój sił produkcyjnych a prawa rozwoju formacji społecznych”. Chronologicznie obejmują one epokę od neolitu europejskiego po czasy wczesnego średniowiecza. Tytuł jest więc nieco mylący, bo nie całość społeczeństw przedkapitalistycznych znalazła się w orbicie zainteresowań uczestników konferencji. Użyte przez wydawców sformułowanie *vorkapitalistische Zeit* nawiązuje przecież do terminów Marks'a, który pisząc o formach, *die der kapitalistischen Produktionsweise vorhergehen* datował początki stosunków kapitalistycznych na wiek XVIII. Tymczasem w prezentowanym tomie nie pojawia się średniowiecze ani w ogóle problematyka feudalizmu za wyjątkiem terenów słowiańskich (E. Gringuth-Dallmer, „Probleme der landwirtschaftlichen Produktion des 1. Jahrtausends u. Z. in Mitteleuropa”, s. 573—581; P. Donat, „Die Entwicklung der Agrarproduktion und die Herausbildung des feudalen Bodeneigentums bei den Westslawen”, s. 583—589; K. Grebe, „Zur Problematik der Deutung spätslawischer Bodenzeichen”, s. 591—605) i Bizancjum (Z. V. Udalcova, „Die Genesis des Feudalismus in Byzanz und die Entwicklung der Produktivkräfte” s. 555—561; H. Köpstein, „Vorbemerkungen zur Bedeutung der landwirtschaftlichen Produktivkräfte im frühen Byzanz”, s. 563—571) ale tylko we wczesnym okresie.

Sądząc po tytule można by się spodziewać także większego zainteresowania problematyką teoretyczną. Dość liczne w ostatnich latach prace i żywe dyskusje także wśród marksistów na temat specyfiki społeczeństw starożytnych i w ogóle

przedindustrialnych, kładły właśnie nacisk na ujęcie teoretyczne. Spośród zebranych tu studiów cztery tylko podejmują tematykę teoretyczną, przy czym jedno z nich (H. Grünert, „Erste grösse gesellschaftliche Teilung der Arbeit und Dreistufenlehre der Wirtschaftsentwicklung. Zur Diskussion um Friedrich Engels' Auffassung in seinem Werk «Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates»”) z założenia nie dąży do ujęcia oryginalnego, a jest tylko przyczynkiem do dyskusji na temat interpretacji kategorii marksistowskich i staranną analizą pracy Engelsa wzbogaconą o materiał szczegółowy.

Wszystkie jednak studia wychodzą, co podkreślają wydawcy, z tych samych założeń generalnych. Należy do nich przekonanie, że stopień rozwoju sił wytwórczych ściśle określa stosunki gospodarcze i społeczne, leży u podstaw wszelkich instytucji i zjawisk społecznych, decyduje w końcu o charakterze cywilizacji i kultury danego społeczeństwa. Wydaje się jednak, że pojęcie *Produktivkräfte* jest tu rozumiane nieco zbyt wąsko, w gruncie rzeczy idzie bowiem o poziom rozwoju techniki, stosowane technologie i najwyżej jeszcze o osiąganą wydajność pracy (jeden z najlepszych artykułów: I. Hahn, „Arbeitsorganisation und Arbeitsintensität im klassischen Altertum”, s. 435—450). Stąd też i niewolnictwo jest badane w kilku poświęconych temu zjawisku rozprawach w takim, wąskim raczej kontekście. Tylko jeden autor zwraca uwagę na współistnienie różnych form zależności (D. Lotze, „Varianten der Produktionsweise in der griechischen Landwirtschaft der archaischen Periode”, s. 303—311). Podobnie szerszą problematykę organizacji społecznej, jako nie tylko wyniku ale i elementu sił produkcyjnych, uwzględnia tylko P. Briant („Produktivkräfte, Staat und tributäre Produktionsweise im Achämenidenreich”, s. 351—372).

Czasem można więc odnieść wrażenie, że poszczególne zebrane tu prace niewiele łączy ze sobą, bo i dotyczą społeczeństw, okresów i warunków bardzo różnych. Trudny jest chyba do uchwycenia związek między problematyką neolitu europejskiego a zagadnieniami charakteru rolnictwa rzymskiego w końcu republiki. Nie zmienia to jednak faktu, że zgromadzono w omawianym tomie wiele cennych, interesujących i solidnych studiów szczegółowych.

W. L.

Jan Białostocki, *Symbole i obrazy w świecie sztuki*, „Studia i rozprawy z dziejów sztuki i myśli o sztuce”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983, t. I, s. 506; t. II, s. 18+320 ilustracji.

W cztery lata po ogłoszeniu w tej samej serii „Refleksji i syntez ze świata sztuki”, które grupowały rozprawy dotyczące estetyki i dziejów myśli o sztuce, Jan Białostocki wypełnił sformułowaną wówczas obietnicę zebrania swych studiów z zakresu teorii i praktyki badań ikonograficznych.

W książce ogłoszono 31 rozpraw, z których tylko trzy nie były wcześniej drukowane: tworzą one część V książki zatytułowaną „Sztuka i reformacja”. Pozostały materiał ugrupowano w ośmiu częściach: „Pojęcia i problemy”, „Obrazy światła”, „Obrazy symboliczne”, „Nieśmiertelność i chwała”, „Rembrandt”, „Romantyzm”, „Obraz w bezruchu i obraz ożywiony”. Pierwodruki większości studiów pochodzą z lat 1966—1978, nieliczne tylko są starsze. Do tej grupy należą rembrandtiana, zwłaszcza „Badania ikonograficzne nad Rembrandtem”, które ukazują się w całości nowej wersji. Ale i inne artykuły zostały bądź napisane na nowo, bądź przeobrobione tak znacznie, że można mówić o pierwodrukach. Autor bowiem szczególnie te rozprawy, które pierwotnie ukazały się nie po polsku (jest ich kilkanaście) adoptował do potrzeb czytelnika polskiego. Wiele z studiów zebranych w tej książce